

Högern och vänstern lika skyldiga till läraryrkets ras

Dagens Nyheter den 19 augusti 2014

En gång togs det för givet i Sverige att lärare, läkare, poliser och andra ämbetsmän inte bara gjorde sitt jobb utan dessutom att de gjorde det bra. Det var ett privilegium att inneha sådana befattningar, och endast en viss typ av människor, nämligen de skickligaste och mest motiverade personerna, ansågs kunna komma ifråga.

Ett kännetecknande exempel är beskrivningen av en önskvärd lärares drivkrafter i betänkandet från 1946 års skolkommision: "Insikten att detta värv är vanskligt och att det kräver en insats av hela personligheten utgör en del av lockelsen, medvetandet att uppgiften är en av de viktigaste [som] samhället kan anförtro en medborgare utgör en annan del".

Det verkar även som att offentliganställda i det gamla Sverige sällan hade problem att göra ett så fullödigt jobb som det förväntades av dem. Ofta arbetade de betydligt fler timmar än vad de hade betalt för, av yrkes stolthet och hängivenhet till värvet.

Sedan 1990-talet har dock ett radikalt annorlunda synsätt på offentliganställda etablerats. Om vi håller oss till lärare som exempel förutsätts de inte längre göra sitt jobb väl, om de inte kontrolleras genom utökad kontorstid på skolan och omfattande krav på dokumentation. Det anses även vara nödvändigt att motivera lärare till arbete genom ekonomiska incitament, såsom individuell lönesättning. Allt ligger i linje med den näringslivsinspirerade styrmodellen för offentlig sektor, New Public Management, eller NPM.

Att NPM är starkt ifrågasatt i den politiska debatten om välfärdens organisering betyder inte att det saknas grund för en sådan styrmodell. Även offentliganställda själva har förändrats i sina värderingar och utgår numera främst från rent materiella värden och personliga ekonomiska intressen i stället för traditionell ämbetsmännaetik. Detta är resultatet av att vänstern och marknadshögern gemensamt brutit ned offentliganställdas professionella känsla; det "professionsetos" som går utöver ekonomiska drivkrafter, och som gör en styrmodell i offentlig sektor av karaktären "piska och morot", som NPM, överflödig.

Jag har granskat hur ödeläggelsen av detta professionsetos har gått till inom läraryrket. Resultatet redovisas i en ny bok. Relevanta skoldebattinlägg från både det vänstra och det högra politiska lägret från 1968 och framåt har granskats. Det visar sig att förslag som presenterats från vardera lägret har haft idémässiga likheter, som i praktiken kommit att dra åt samma håll, nämligen att underminera lärarnas yrkes stolthet och självständighet.

En bärande föreställning för 68-vänstern i Sverige var att lärare utövade ett dåligt inflytande i skolan. De ansågs indoktrinera barn till auktoritära synsätt, konsumtion och vinstbegär. Därför ansåg man att lärare borde fråntas makten över undervisningen och nivelleras i sin yrkesidentitet, från en kunnig ämnesexpert till någon på samma nivå som sina elever. I en i Sverige inflytelserik bok av två amerikanska pedagoger föreslogs till och med att läraren skulle tvingas arbeta under ekonomiska incitament, som för att håna lärarens ideella professionsetos och göra denna till en vanlig anställd.

Tongivande personer inom socialdemokratin, som Olof Palme och Alva Myrdal, tog intryck av 1968 års skolidéer. Den nya socialdemokratiska läroplanen, Lgr 69, som i princip ville avskaffa kunskapsmålen och lärarens traditionella funktion i skolan, blev en direkt orsak till att stora grupper av lärare ville byta yrke i början av 1970-talet. Från denna tid och framåt ifrågasatte både socialdemokratin och fackliga representanter ideella drivkrafter som plikt och personligt engagemang hos lärare och andra offentliganställda.

Socialdemokraterna, LO och tjänstemannakollektiven överlag ansåg att arbetet enbart var ett medel för att erhålla ekonomiska resurser för fritiden. Kall och lidelse i arbetet var historisk ballast, eller arbetsgivarpropaganda, för att hålla nere offentliganställdas löner. Detta var ytterst ett led i Socialdemokraternas långsiktiga maktstrategi. Genom att angripa och förlöjliga offentliganställdas professionsetos ville partiet få väljargrupper såsom lärare och sjuksköterskor att identifiera sig som vanliga "löntagare" och i förlängningen som socialdemokrater, till förfång för de ideella drivkrafterna och meningen i arbetet.

Uppfattningen att jobbet skulle vara något offentliganställda valde för pengarna hade en motsvarighet inom marknadshögern, i tankeriktningen public choice. Det är en nationalekonomisk ansats som under 1980-talet introducerades i den svenska debatten via bland andra tankesmedjan Timbro. Den går ut på att offentliganställda motiveras av materiella värden såsom av lön och maktbefogenheter snarare än viljan att göra en insats för andra. Eftersom man i public choice inte skiljer mellan offentliganställda fackmän som lärare och poliser, vilka producerar professionella tjänster, och rena byråkrater, framstår dessutom all offentlig verksamhet som parasitär.

Nationalekonomen Milton Friedman, som var Moderaternas inspiratör i skolfrågor, tog dessa idéer vidare i skolpolitiken. Han menade att ett statligt skolsystem endast var till för de anställda lärarna, vilka stod i vägen för elevers och föräldrars valfrihet, enkom för att öka sin egen makt. Som ett bålverk mot skolbyråkratins egenintresse föreslog Friedman just ett sådant system med skolpeng och en oreglerad friskolemarknad som infördes 1992. Tanken var att lärare skulle tvingas arbeta mer i "konsumenternas" intressen om det skapades en konkurrens om elever mellan skolor, byggd på rent ekonomiska incitament.

Genom att både vänstern och marknadshögern i Sverige avvisade och i praktiken bröt ner andra drivkrafter i arbetet än rent ekonomiska jämnades marken för införandet av NPM även i skolan. Nu stod den öppen för de drakoniska näringslivsprinciper som blir de övergripande, styrande normerna när den traditionella ämbetsmannatiken tunnns ut och förtvinar och måste ersättas med en ny kraftfull styrmodell.

Att vänstern och marknadshögern samfällt gjorde detta är ett bortglömt perspektiv inte bara i diskussionen om professionernas roll i offentlig förvaltning utan även i skoldebatten som följt på Pisaundersökningen om svenska elevers kunskaper. Lärarna är den viktigaste framgångsfaktorn som finns i ett skolsystem. Men att det inte längre anses vara fint eller ädelt att vara lärare har givetvis haft en kraftigt negativ inverkan på läraryrkets status och dess möjlighet att rekrytera rätt personer. Skulden för detta faller både till vänster och till höger.

Johan Wennström

författare verksam vid Institutet för näringslivsforskning, IFN